

tur, men en sådan kommer vel i det afsluttende bind. Navneregisteret er derimod for pedantisk, og antallet af stikord overdrevent. At krydshenviser fra en herregårds nuværende navn til det datidige er vel egentlig overflødig. Det havde vel været tilstrækkeligt med det nuværende navn i parentes efter det gamle. At optage de bibelske navne, der optræder sine steder, er vel næppe heller rimeligt. Jeg kan ikke se hensigten med et stikord som »Filistrene, gammeltestamentligt folk«. Selv om Clio står model til meget, er der næppe nogen, der vil undersøge filistrenes rolle i dansk politik i 1650'erne. Eksemplet er vel typisk for udgiverens lidt manglende evne til at skelne væsentligt fra uvæsentligt i den ellers i mange henseender rosværdige kildeudgave.

Steffen Heiberg

Benito Scocozza: Klassekampen i Danmarks historie. Feudalismen. København, Carit Andersens Forlag/Sucnson, 1976. 308 s.

I betragtning af at den for tiden meget store interesse for marxistiske historietolkninger fortrinsvis har sat sig spor i enten historieteoretiske arbejder eller studier i arbejderbevægelsens historie m.v., er det unægtelig med megen spænding, at man omsider åbner et værk, der skal handle om »Klassekampen i Danmarks historie«. Fornuftigvis har forfatteren valgt at begrænse sig til tidsrum, der vel ligger hans egen forskning og interesser nærmest, d.v.s. perioden fra ca. 1500 og frem til ca. 1900, og nu foreligger et første bind, der under titlen »Feudalismen« skildrer Danmarkshistorien frem til enevældens indførelse, medens et påfølgende bind skal handle om »Kapitalismens gennembrud«.

Nogen let opgave er dette selvfølgelig ikke, idet forfatteren har måttet bygge sin fremstilling op på grundlag af den foreliggende, d.v.s. praktisk talt udelukkende ikke-marxistiske forskning, vel vidende at dennes eventuelle mangler dermed overtages (s. 31), strengt taget et problem som enhver forfatter af syntheseser støder på, men her forstærket, idet Scocozzas historiesyn på talrige punkter adskiller sig fra det, som findes hos de forfattere, hvis resultater han gang på gang er afhængig af.

Det er en forfatters ret at vælge sit begrebsapparat, og hvad en marxist generelt set forstår ved feudalisme, kræver vel næppe nærmere forklaring. Det føles dog som en mangel, at læseren skal frem til s. 167 (d.v.s. godt og vel midt ind i bogen), før han underrettes om, at »1536 åbner op for senfeudalismen i Danmark«, utvivlsomt helt korrekt på forfatterens præmisser, hvis man da ikke vilde foretrække en endnu forsigtigere formulering, da vel ikke mindst 18. årh. (tiden op imod landboreformerne) betegner den egentlige senfeudalisme; men i hvert fald burde feudalismens storhedstid Europa over være omme omkring 1500?¹ I alle tilfælde er der dog tale om en overgangstid, og når forfatteren er forsigtig med at anvende ofte misbrugte slagord som »tidlig kapitalistisk gennembrud« m.m., skyldes denne prisværdige tilbageholdenhed givet hans viden om, hvor ringe betydning de ikke-agrarer erhverv havde i denne tids Danmark.

Bogens disposition turde vidne om forfatterens pædagogiske interesse. I en kort, men instruktiv indledning meddeles hans »værdipræmisser«, d.v.s. en indføring i hans opfattelse af marxistisk historievitenskabelighed, hvor jeg må overlade til mere specialkyndige at definere hans exacte ståsted.² Desuden findes spredt i bogen, men gerne særdeles velvalgt, mindre, teoretiske afsnit; f. eks. giver omtalen af Christian II anledning til et kapitel (s.

¹ Det virker næsten som en reverens overfor en anden skoles begrebsapparat, at glosen »lensvæsen« også optræder; men kan det andet end forvirre læseren, at dette på eengang bruges som betegnelse for »den danske lokaladministration« (s. 83) og for det middelalderlige statsretssystem (s. 108 f.), som andre kalder feudalisme?

² Helt korrekt fastslår han, at langt det meste af kildematerialet stammer fra overklassen (udbyterne), og at det ofte repræsenterer »overbygningen«. Blot havde jeg her gerne set en

114 f.) om »Personlighedens rolle i historien«, ligesom vi som indledning til det 17. årh. (hvor kompagnihandel, merkantilisme m.m. skildres) finder en vejledning til forståelse af nøgleord som merværdi og kapitalakkumulation.

Selve bogen er delt i to hovedafsnit om henholdsvis 16. og 17. årh., men således at der i begge tilfælde først gives et »Udblik over Europa«, et forsøg på at relatere den hjemlige historie til udviklingen i den store verden, hvis nytte enhver underviser vil kunne indse, selvom Scocozza tit og ofte må erkende, at Danmark (for at sige det mildt) »lå i udkanten af den daværende verden« (s. 53). Og med den vægt på strukturer og generelle udviklingslinier, som forfatteren lægger overfor de enkelte manifestationer, er det logisk, at et generelt afsnit om samfundet i det 16. årh.s Danmark kommer før det kronologiske forløb, selvom denne fremgangsmåde kan medføre betydelige forståelsesvanskeligheder for ikke-specialisten (et problem som jeg nedenfor vil berøre med henblik på den agrare udvikling).

Der kan ikke være tvivl om, at forfatterens specialviden er størst vedrørende økonomisk historie og her især indenfor borgerskabets sektor, hvorfor man på denne baggrund må beundre hans resignation. Selvom afsnit om f. eks. Fuggerne eller Christian IVs økonomiske eksperimenter forekommer mig langt mere levende skildret end de tilsvarende, ofte stærkt generaliserende agrarhistoriske afsnit, falder forfatteren ikke i den grav at tilkende sine egne interesser for stor betydning; gang på gang slås fast, at der her alene var tale om spæde forsøg på at efterligne en udvikling i udlandet, som der endnu ikke var basis for i det danske agrarsamfund, feudalstaten. Kan man lejlighedsvis i de europæiske oversigter se skildringen stivnet i former og udtryk, der kan forekomme helt altmodiske,³ er de danske økonomiske afsnit gerne langt mere konkret og indfølelse skildret, ikke mindst redegørelsen for Christian IVs mange merkantilistiske forsøg (hvor forfatteren vist især støtter sig til en række specialer fra Astrid Friis' værksted), medens han ikke mindst for 16. årh.s vedkommende blankt erkender sin gæld til Erik Arup, hvis synspunkter og vurderinger han gang på gang benytter, for ikke at sige overtager, idet han naturligvis sætter helheden ind i sin klassekampsvision.

Nok må det betones, at det i almindelighed turde være vanskeligt at finde indisputable spor af egentlig kamp imellem klasserne i fortidens Danmark; men en undtagelse findes dog, nemlig under Grevens fejde, og herved opnår Scocozza virkningsfuldt at få sin generelle teori tilsyneladende indisputabelt fastslået og det lige ved arbejdets begyndelse. At dette i det hele taget kan lykkes så godt, skyldes nu nok forhold, som han ikke ses at have undersøgt tilbunds; nok fremhæver han Arups »kamp for demokratiet« (s. 30), men gør sig næppe klart, i hvor høj grad denne – som de fleste af hans forgængere – her var helt afhængig af *Allen*, hvis arbejder⁴ i næsten uhyggelig grad har præget historieskrivningen frem til i dag, og som – specielt hvad angår reformationsskildringen – anvender et veritabelt klassekampsskema,⁵ der – gerne ureflekteret og som en selvfølge – benyttes

klarere stillingtagen til det intrikate problem om »overbygningens« forhold til »basis«, in casu om der udelukkende er tale om en passiv afspejling eller muligvis en tilbagevirkning?

³ Under skildringen af renaissance og reformation genkalder man sig den klassiske Tawney-Weber-debat; men kan en moderne historiker fortsat tillade sig ukommenteret at kalde Calvinismen »det fremvoksende borgerskabs ideologi« (s. 49), betegne opstanden i Nederlandene som historiens første borgerlige revolution (s. 204 f.) eller betragte den engelske borgerkrig som borgerskabets sejr over feudaladelen (s. 213 ff.)?

⁴ Alene Allens kildesamling (1854) anføres i litteraturlisten, ikke hans banebrydende reformationstidsarbejder, endsi hans Håndbog (1840).

⁵ Selve glosen »klassekamp« er dog vist først anvendt af Allens elev Kr. Erslev (i disputatsen 1879, s. 81).

i fremstillinger den dag i dag. Vel er der naturligvis ikke tale om det marxistiske udbyttere/udbyttede, men »folket« (borgere-bønder), der kæmpede for friheden imod deres undertrykkere (de mereprivilegerede, d.v.s. adel-højgejstlighed); men denne allenske opfattelse lader sig nemt benytte i en marxistisk fremstilling, og ikke mindst et udtryk som »det folkelige parti led nederlag« (s. 163) lugter unægtelig mere af C. F. Allen end af K. Marx.⁶

Det er naturligvis uundgåeligt, at der i et sådant arbejde vil være mangt og meget, hvor en anmelder ikke fuldt ud er enig med forfatteren, og idet han selv i sit forord udbeder sig kritiske kommentarer, skal jeg på enkelte punkter søge at imødekomme denne opfordring:

Som nævnt tager den kronologiske fremstilling straks fat på reformationstiden og dermed *Grevens* fejde, der mærkeligt nok (s. 162 f.) ikke må benævnes sådan, da det var en kamp mellem »det danske folk« (allenske efterklange?) og godsejerklassen. Interessant nok har forfatteren umiddelbart forinden vist den prisværdige resignation ikke at tillægge de jyske bønder et bondekrigs-lignende program, idet han fornuftigvis mener, at skipper Clement alene samlede dem om Christian II's genindsættelse; men derved fremhæver man dog (og efter min opfattelse helt korrekt) dynastiproblematikken, og idet grev Christoffer netop optrådte som sin kgl. fætters repræsentant, turde den traditionelle betegnelse fortsat have fuld gyldighed, også på de præmisser, som Scocozza her fremlægger.⁷

Virkningsfuldt fastslår forfatteren, at Christian III efter 1536 stod så stærkt, at han i den følgende tid var i stand til at gennemføre en hel del af Christian II's reformprogram (s. 172), og via Arup overtager han tanken om den stedse stærkere centralmagt, idet adelen (der hidtil gang på gang var gået imod en sådan politik) omsider havde indset dennes nødvendighed; men herved undergravede godsejerklassen på langt sigt sin egen indflydelse, idet linien føres frem til 1660, centralmagtens totale sejr.⁸

⁶ Også den urimeligt store interesse for selvejerbønderne i de 47 nordjyske herreder, som kongen »satte fra hus og hjem« (s. 168), peger unægteligt tilbage på en tid, hvor bondefrigørelse var aktuel. Er der nogen marxisme i at ofre så megen medfølelse på sådanne »smågodsejere«? Selvejernes fæstere (som nævnes s. 66) var vel ligeglade, om de ydede deres landgilde til kronen eller til selvejeren? Og rent bortset fra at talrige selvejere beviste at have været på sejrherrenes parti eller betalte sig fra straffen, så kom »retsopgøret« så sent som 1542, og det vel at mærke i form af ændringer i jordebøgerne, ikke i form af bortvisning af det menneskemateriale, der dog var den vigtigste del af produktionsapparatet.

⁷ Også finder jeg, at forfatteren skylder os en forklaring på, at han (s. 159) i direkte modsætning til Arup påstår, at Christian III i årene efter 1536 på sine retteringsrejser fortsatte opgøret med de besejrede. Arups tanke om en kgl. »demonstration«, der skulle vise, at retten havde sejret over spydstagen, stammer vel fra Astrid Friis, og det centrale kildemateriale (retteringsprotokollerne) er forlængst umiddelbart tilgængeligt, hvorved man kunne konstatere, om ikke Christian III også her benyttede godsejerklassens svækkelse til »forsoning og samarbejde« (s. 168), idet han klogeligt udnævnte den ødelagte højgejstlighed til syndebug (s. 169).

⁸ I betragtning af, at forfatteren fuldt ud er klar over en historikers uundgåelige bundethed til sin samtid, virker latterliggørelsen (s. 91) af Fussings slutningsord i »Herremand og Fæstebonde« lidet retfærdig, idet bogen som bekendt udkom i 1942, hvor der Europa over, i øst som i vest, foregik »nationale samlingsbestræbelser« i den fælles kamp imod fascismen.

Skildringen (s. 179) af renteforordningen 1557 (som en nydannelse) forekommer i hvert fald anmelderen passé (se Festskrift til Astrid Friis).

S. 233 lader Scocozza – i overensstemmelse med de bedste traditioner – Frederik II dø af druk; men måske føler han, at han med denne arupske insinuation er vel langt ude, idet han kildebælgger den med henvisning til majestætens berømte dagbog! Utvivlsomt en for-

Når vi derpå i andet hovedafsnit indføres i den kgl. merkantilpolitik, forekommer det mig beklageligt, at forfatteren ikke har nået at drage nytte af Ladewig Petersens redegørelse for den kgl. ågerkapitalist og dennes udlånsvirksomhed til den kapitalhungrende adel (1974). Men virkningsfuldt skildres et væsentligt resultat af den nye økonomiske politik, at provinshandelen skubbedes tilbage til fordel for de københavnske statsleverandører, og med Johan Jørgensen som vejleder fører Scocozza os frem til 1660, der naturligvis ikke kan betragtes som et (bevidst) opgør imod feudalsystemet, blot ønsker og opnår de københavnske rigmænd andel i godsejerprivilegierne, thi feudalstaten som sådan blev bestående. At den for forfatterens helhedsopfattelse så væsentlige klassekamp ej heller ved denne lejlighed træder klart frem i kildematerialet, giver ham lejlighed til en længere snak, hvor en henvisning til hans egen redegørelse for bonderejsningerne på reformationstiden (s. 119: »-- det er sjældent dem, der er totalt kuede og udbyttet ned til eksistensminimum, som rejser sig til kamp«) giver i hvert fald anmelderen en langt bedre forklaring.⁹ Og med en stærkt Arup-præget »Afslutning« (s. 299 ff.) rundes de 150 års historie af med en fastslåen af, at feudalstaten retableredes, idet de københavnske stor-kapitalister forvandlede til grever og friherrer.

I betragtning af, at modsætningsforholdet imellem udbyttede og udbyttere (d.v.s. gods-ejere og bønder) er bogens hovedtema, må jeg dog anføre en enkelt kritisk bemærkning til selve fremstillingen. Naturligvis følger Scocozza her den af Arup videreførte allenske tradition med klar sympati for de små i samfundet; men sammenholdt med, hvad man ellers kan præsenteres for, er forfatteren ingen grædekone. Udbygningen eksisterer så at sige per definition, selvom den er forkastelig, en uret, ja vel strengt taget umoralsk.¹⁰ Alligevel føler jeg, at han her overspiller sine kort. Allerede s. 44 indvarsles omkring 1500 »Skærpet udbygning«; i løbet af 16. årh. »var grænsen for bøndernes ydeevne nået« (s. 63), og derpå (s. 67) »mistede bønderne flere og flere rettigheder« (hvor de så havde dem fra?). »Kan vi ikke måle udbytningsgraden, kan vi dog -- konstatere, at udbygningen skærpedes« (s. 65), og det uanset at grænsen to sider forinden var nået. Vi vender os (s. 107) fra det generelle samfundsafsnit til den kronologiske gennemgang og konstaterer (via de mange bondeuroligheder først i 16. årh.), at udbygningen skærpedes, hvoraf som sagt følger en skærpet klassekamp (medens den øgede udbygning efter 1536 ikke udviser sådanne tegn), og sluttelig får vi i resuméet (s. 302) at vide, at der efter 1660 sker »en stadig mere skærpet udbygning«.

Nok skal det medgives forfatteren, at han har en anelse om, at bøndernes forhold ca. 1500 (hvilket vel vil sige: under feudalstatens glanstid i middelalderen?) måske var en smule bedre end efter nederlaget 1536, ligesom der findes antydninger om, at der også sidst i 16. årh. (hvor udbygningen jo ellers skærpedes) kunne findes bønder, der fik del i konjunkturgevinsterne (jfr. s. 232). Når der skal resumeres, hedder det dog igen (s. 196 f.), at uanset dette er de ikke blevet mindre udbyttede, men »er vor antagelse rigtig, er der således i perioden tale om en relativ forarmelse af fæstebønderne«, unægtelig et så væsentligt forbehold, at det havde forekommet mig klogere på grund af forsk-

veksling med Christian IVs berømte skrivekalendere, der iøvrigt snarere dokumenterer, at selv overdreven spiritusnydelse ikke kunne få bugt med majestæten.

Har man lov til at benytte Rise Hansens materiale vedr. bondeøkonomi i 17. årh. (HT 10. r. VI, 1943) uden samtidig at nævne Skrubbeltrangs arbejde (smstds. 11. r. I, 1945).

⁹ Vel nævnes pesten i 1650erne (meget traditionelt med en skildring af forholdene i Sørby-magle-Kirkerup); men Aksel Lassens arbejde benyttes kun indirekte (via Ellehøjs referat i Politikens Danmarkshistorie). Jeg undrer mig fortsat over, så tøvende moderne marxister står overfor at anvende moderne demografis mange, interessante resultater.

¹⁰ Jfr. Kr. Erslev anf. arb., 1879 s. 55.

nings og kildemateriales tilstand at nøjes med at anføre »den generelle teori«. I hvert fald kan jeg ikke komme bort fra, at arbejdet havde vundet, hvis forfatteren her havde udvist en vis resignation og større – i hvert fald sproglig – disciplin. Havde denne udbytningsmaxime ikke stået klarere ved bl. a. anvendelsen af eksempler, der viste, at samtiden da udmærket godt var klar over det næsten symbiotiske forhold imellem herremand og fæstebonde,¹¹ i hvert fald har det aldrig været klog økonomi at slagte honen, der lægger guldæggen.

Som anført synes forfatterens hovedinteresse at ligge på handels- og byliv mere end vedrørende agrarhistorie, og selvom han gang på gang betoner, at landbruget i den feudale stat er det helt centrale, er det næsten uundgåeligt, at det ofte detaillerede og gerne yderst levende skildrede »byliv« kontrasterer det ofte skematisk og på grundlag af oversigtsværker mere refererende beskrevne landbrug. Således skildres den agrare udvikling i et så forkortet perspektiv, at den ikke-initierede læser for mig at se uundgåeligt ledes til konklusioner, som måske ikke alle er tilsigtede af forfatteren, men som det kan bebrejdes ham, at han ikke mere grundigt har sikret læseren imod.¹²

Allerede i den generelle indledning til det 16. årh.s danske samfund (hvor to muligvis ret forskellige agrarsystemer omkring henholdsvis 1500 og 1600 skal presses ind i eet »system«) får vi at vide, at *hoveriet* øges århundredet igennem (s. 62) i sammenhæng med den *godskoncentration*, som kendes i 16. og ikke mindst i 17. årh., og kun den opmærksomme læser ser (s. 65), at *stordriften* er en følge af prisrevolutionen, d.v.s. at den kun kan være slået igennem, *efter* at storstedelen af det 16. årh. er forløbet. I sammenhæng hermed hører vi (s. 63), at godsejerne fik gjort deres ugedagsbønder i hovedgårds-sognet skattefrie; men (s. 118) føres derpå godskoncentrationen (som vel kun specialisten ved, ikke helt er det samme som stordrift) ned i 15.–16. årh., d.v.s. at godskoncentration og hoveriforøgelse synes at forløbe nogenlunde parallelt.

Derpå kaldes (s. 162) stordriften for mest profitabel allerede i 16. årh., og helt klart benævnes (s. 163 f.) udviklingen en omdannelse af ejendomsforholdene (»en jordkoncentration fandt sted«), og fra begyndelsen af 16. årh. udskiltes en højadelsgruppe, der udnyttede stordriftens fordele ved hjælp af hovbønder.¹³ Også (s. 188) finder vi senere et helt kapitel (nr. 11) benævnt *godskoncentration* med den beskedne indskrænkning (som, det skal retfærdigvis siges, ofte ligger i forfatterens ordvalg, men som alt for ofte modsiges af det samlede billede, han opridser), at tendensen, der havde virket i årtier, dog først for alvor tager fat i anden halvdel af 16. årh., d.v.s. som prisrevolutionen rammer Danmark, men immervæk et langt spring fra det være sig århundredets begyndelse eller blot 1536.

Ved således at skildre den faktisk først i 17. årh. velkendte agrarstruktur allerede under 16. årh. (hvor den selvfølgelig har sine rødder), giver forfatteren læseren et skævt billede af forholdene, det være sig før, under eller efter Grevens fejde, der unægtelig er første halvdel hovedafsnit, fordi vi her har en »klassekampscentreret« litteratur at bygge på. Og hermed overses det virkelige agrarhistoriske problem, at alt faktisk tyder på, at de strukturelle rammer for det stordriftsgodssystem, der vitterligt beherskede Danmark

¹¹ Jfr. hertil godsejermotstanden imod de kgl. ekstraskatter på deres bønder (s. 63 og atter s. 235).

¹² Antydningen (s. 56) at landsbyfællesskabet kunne medføre dyrkningsfællesskab, burde uddybes, da den nok vil komme bag på mange agrarhistorikere, ligesom bemærkningen (s. 57) om jagt som supplement til bondens husholdning.

¹³ Kan man, specielt efter Poul Enemarks undersøgelser, uden videre hævde, at »fra det 16. århundredes begyndelse skete der et hastigt opsving i godsejernes eksport af korn og stude«?

i 17. og ikke mindst i 18. årh., dels ugedagsbøndernes skattefrihed, dels den gennem de store mageskifter skabte koncentrationsmulighed (der igen begge var en forudsætning for et rationelt hoveri, men sent i udviklingen), efter alt at dømme har *foregrebet* den økonomiske udvikling, idet først prisrevolutionen viste, hvilke økonomiske muligheder, der var i dette – indtil da øjensynligt blot administrativt praktiske – system.

Når en anmelder derfor med al respekt for den energi, forfatteren har udvist i sit forsøg på at skildre Danmarkshistorien i dette tidsrum på basis af sin marxistiske historieforståelse, og med al mulig sympati for det varmhjertede forsvar for vort for tiden så upopulære fag (indledningen s. 7 f.) med nogen forbløffelse må konstatere, at arbejdet i ikke ringe grad virker traditionelt, skyldes dette vist flere forhold. Ikke blot er forfatteren for god en historiker til, at han – trods arven fra Arup – ønsker at foretage ny- og omvurderinger blot for at chokere. Måske hænger det i nogen grad sammen med, at den marxistiske videnskabsopfattelse jo faktisk er et efterhånden ærværdigt 100-årigt system, der givet har smittet af på selv meget »borgerlige« fremstillinger? Vigtigst forekommer mig, at den fra Arup overtagne tradition hviler på et stærkt materialistisk (omend ikke nødvendigvis marxistisk) grundlag, og endelig gælder det, at hovedsigtet at indføre klassekampen i Danmarkshistorien forlængst var søgt tilgodeset af Allen, hvis »reformationshistoriske« skema derfor behersker forskningen den dag i dag med det for mig at se bedrøvelige resultat, at denne opfattelse er blevet cementeret og aldrig underkastet en virkelig prøvelse.

Troels Dahlerup

Ole Feldbæk: Dansk neutralitetspolitik under krigen 1778-1783. Studier i regeringens prioritering af politiske og økonomiske interesser. Kbh., Akademisk forlag 1971. 212 s.

Historikere har stedse berømmet Danmarks neutralitetspolitik i anden halvdel af 1700-tallet. Det gælder fremfor alt under den amerikanske frihedskrig. Dr. Ole Feldbæk helliger den danske politik i disse år indgående undersøgelse, som inddrager et omfattende og hidtil uudnyttet aktmateriale fra danske og engelske arkiver. Han påviser, at det var den danske regering magtpåliggende at nyttiggøre de økonomiske konjunkturer i den yderste udstrækning, som var sikkerhedspolitisk forsvarlig, og hvorledes det lykkedes at nå dette mål ved tilpasning til de vekslende situationer: Fra den truende krigsfare, krigsudbruddet, Frankrigs og dernæst Spaniens deltagelse og sluttelig også Hollands inddragelse, d.v.s. Danmarks største konkurrent – for Danmarks vedkommende blev konjunkturerne derigennem drevet til et højdepunkt; videre til den krise, der meldte sig, da krigens afslutning kunde forudses, og til fredsslutningen, der bragte den dybe tilbagegang.

Neutralitetsbegrebet lod sig tolke meget forskelligt. Den bredeste udlægning lod sig næppe gennemføre: At neutralt flag kunde dække enhver last (formelt: frit skib – fri ladning). At krigskontrabande var udelukket måtte de neutrale uden videre indrømme. Hårdt omstridt var den indskrænkning, hvorefter neutralt flag kun kunde dække ladninger fra neutrale lande, evt. dog også varer, som neutrale købmænd havde købt i et krigsførende land. For at hindre, at anvendelse af formelt bekvemmelighedsflag ved køb af skibe – således som Danmark i vid udstrækning foretog – forlenede det med neutrale rettigheder, stod navnlig England fast på, at også kaptajnen og en nærmere angivet del af besætningen skulde være undersåtter under den neutrale stat. – På tilsvarende vis var kontrabandebegrebet genstand for bredere eller snævrere fortolkning: Omfattede 'kontrabande' kun våben og ammunition samt de råstoffer, fremstillingen krævede, jern, salpeter og kobber, eller også skibstømmer (vigtigt for Norge) og levnedsmidler (afgørende for Danmark) eller derudover endda hvilket som helst gods, som ikke stammede fra neutrale lande? Og hvorledes lod alt dette sig kontrollere? Blot ved eftersyn af skibspapirerne eller